

Ziková, Markéta

K podstatě slovotvorného procesu přechylování

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2003, vol. 52, iss. A51, pp. [125]-132

ISBN 80-210-3151-4

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100013>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MARKÉTA ZIKOVÁ

K PODSTATĚ SLOVOTVORNÉHO PROCESU PŘECHYLOVÁNÍ

Vztah mezi dvojicemi lexémů *učitel – učitelka* a *žába – žabák* se v české lingvistické tradici označuje jako *přechylování (moce)*. Mimoto se týž derivační vztah vidí i ve dvojicích typu *vdova – vdovec*, *baletka – baleťák* nebo ve dvojicích příjmení *Novák – Nováková*.

Cílem této studie je zformulovat slovotvorná pravidla, jimiž se v češtině produktivní slovotvorný proces přechylování řídí. Chceme definovat to, co je jim společné, nikoli to, čím se liší. Naším cílem proto není popsat jednotlivé morfologické operace, jež tato pravidla zahrnují. Vycházíme přitom z následujících předpokladů:

1. Vztahy ve dvojicích *učitel – učitelka* a *žába – žabák* reprezentuje jiný typ slovotvorných pravidel, než vztahy ve dvojicích *vdova – vdovec*, *baletka – baleťák* a *Novák – Nováková*.
2. Podstatou slovotvorného procesu přechylování není *modifikace* přidáním určitého rysu k bázevnímu lexému, ale změna hodnoty rysu, jímž je bázevní lexém ve slovníku charakterizován.
3. Slovotvorná pravidla vymezují okruh jmen, která jsou potenciálními bázevními slovotvorného procesu přechylování.

1. Přechylování jako slovotvorný proces

Slovotvorné procesy chápeme jako prediktabilní (očekávané, nenáhodné) změny lexikálněsémantických a gramatických rysů lexémů, které vedou ke vzniku lexémů nových. Lexémy vznikající slovotvornými procesy jsou derivačními funkcemi svých bází.

Poznámka: Slovotvorné procesy jsou jen jedním ze způsobů rozšiřování slovníku o nové lexémy. Ostatní způsoby, můžeme je souhrnně označovat jako *lexikální procesy*, nejsou na rozdíl od nich pravidelné, tzn. neprobíhají za popsatelných podmínek. Lexikální procesy mohou být založeny jednak na obměnách formy jiných lexémů, k nim patří například univerbace (*bejzbołka*) z *baseballová pálka* nebo *baseballová čepice*), akronymizace (ČNB), analogické tvoření (*videoman*, *kinoman*, *ufoman*) nebo tzv. mechanické krácení, často kombinované s přidáním morfema-

tického materiálu (*nealko* z *nealkoholický*, *telka* z *televize*). Podle MČ I (1986:205) tyto typy lexikálních procesů spočívají v „úpravě pojmenování“: „Od vlastního slovtvorného aktu, založeného na analýze pojmenovávaného pojmu, využívajícího produktivních slovtvorných modelů, musíme zásadně odlišovat pouhou úpravu pojmenování již hotového.“ Při ostatních druzích lexikálních procesů se forma jiných, ve slovníku již existujících lexémů, nemění. Mezi ně patří například metafora, metonymie, kalkování (*myš* (k počítači) z angl. *mouse*) nebo přejímání a adaptace (adjektivum *outdoor/outdoorový*).

Podstata slovtvorného procesu přechylování spočívá v tom, že se z rodově nepříznakových jmen derivují jména rodově příznaková. Nemění se přitom lexikální třída bázevého lexému, ale pravidelně se mění hodnoty rysů [MASK] nebo [FEM], jež jsou funkcemi sémantické kategorie přirozeného rodu [SEX]. Rodově nepříznaková jména, která jsou potenciálními bázemi pro přechylování, mají hodnoty uvedených rysů [SEX: [+MASK, +FEM]], a rodově příznaková jména, která přechylováním vznikají, mají hodnoty rysů [SEX: [-MASK, +FEM]] nebo [SEX: [+MASK, -FEM]].

Na popsaném principu odvozování jsou založeny vztahy ve dvojicích *učitel* – *učitelka* a *žába* – *žabák*. Bázevé jména *učitel* a *žába* jsou rodově nepříznaková, mohou referovat k živým bytostem mužského i ženského pohlaví. Přechýlená jména *učitelka* a *žabák* jsou rodově příznaková, referují buď k živé bytosti jen ženského (*učitelka*) nebo jen mužského pohlaví (*žabák*).

Na popsaném principu odvozování nejsou založeny vztahy ve dvojicích *vdova* – *vdovec*, *baletka* – *baleťák*, *Novák* – *Nováková*. V těchto případech totiž z rodově příznakových jmen, charakterizovaných rysy [SEX: [-MASK, +FEM]] (*vdova*, *baletka*) nebo rysy [SEX: [+MASK, -FEM]] (*Novák*), vznikají rovněž rodově příznaková jména, ale s jinými hodnotami rysů: [SEX: [+MASK, -FEM]] (*vdovec*, *baleťák*) nebo [SEX: [-MASK, +FEM]] (*Nováková*).

Slovtvorné procesy se realizují kombinacemi různých *morfonologických operací*, jež se pro danou funkci liší svoji produktivitou.

Poznámka: *Morfonologické operace* chápeme ve shodě se Spencerem (1998:123) jako různé typy formálních změn bází: „The manipulations of the morphophonological shape of roots, stems and words which are found in morphological systems.“ Ty mohou spočívat v přidání afixu k bázi (*učitel* – *učitelk(a)*, *lepi(t)* – *polepi(t)*, *stát* – *soustát(i)*), odstranění afixu z báze (*filologie* – *filolog*), nahrazení afixu báze jiným afixem (tzv. resufixace) (*humanismus* – *humanista*), konverzi, změně kvality vokálů a konsonantů v bázi (tzv. hláskové alternace) apod. Morfonologickými operacemi se realizují produktivní slovtvorné i tvarotvorné, tj. morfolozické procesy. Souhrn všech morfonologických operací, které zviditelňují určitý slovtvorný proces, se v české lingvistice označuje jako *slovtvorný formant* (viz EŠČ 2002:138).

Oba uvedené typy přechylování, při nichž vznikají jména referující k femininům (*učitelka*) nebo naopak k maskulinům (*žabák*), se liší co do produktivity morfonologických operací, jimiž jsou vyjadřovány.

Pro typ přechylování, při němž vznikají jména s rysy [SEX: [-MASK, +FEM]], jsou produktivní tyto morfonologické operace:

a) připojení sufixu *-k(a)*, vyvolávající různé změny fonologické formy báze, např. alternaci koncových konsonantů báze (*workoholik* – *workoholičk(a)*, *teatrológ* – *teatroložk(a)*, *druh* – *družk(a)*, *tlust'och* – *tlust'ošk(a)*) nebo kráce-

ní vokálu u bází zakončených na *-ák* (*feťák – feťáčk(a)*, *bonzák – bonzačk(a)*) atd.

b) různé typy resuffixace: *-ec*: *kyn(ě) běželec – běženkyn(ě)*, *-c(e)*: *kyn(ě) prodejce – prodejčkyn(ě)*, *-ík*: *-ic(e) uprchlík – uprchlic(e)*

Typ přechylování, při němž vznikají jména s rysy [SEX: [+MASK, -FEM]], se produktivně vyjadřuje jen sufixem *-ák* (*labuť – labuťák*, *liška – lišák*, *opice – opičák*).

2. Přechýlená jména jako modifikační slovtvorná kategorie?

Každá slovtvorná kategorie je definována jedním slovtvorným procesem a pravidly, která tento proces řídí. Slovtvorný proces přechylování definuje slovtvornou kategorii přechýlených jmen.

Slovtvorná pravidla mají strukturu analogickou logickým implikacím – skládají se z podmínky (JESTLIŽE) a akce (PAK): JESTLIŽE splňuje lexém danou podmínku, tzn. má ty a ty vlastnosti, PAK se jeho vlastnosti mohou změnit tím a tím způsobem tak, že vznikne nový lexém. Od logických implikací se liší tím, že akce po splnění podmínky není nutná, ale jen možná. Velmi zjednodušeně lze říci, že čím vyšší je pravděpodobnost, že akce po splnění podmínky proběhne, tím je slovtvorné pravidlo produktivnější.

Poznámka: V naší studii vycházíme z těch morfologických teorií pohybujících se v rámci generativní gramatiky, jež slovtvorné procesy umísťují do slovníku a odlišují je od procesů syntaktických; viz např. Aronoff (1976, 1994), Beard (1995). Syntaktická pravidla, jež řídí syntaktické procesy, se od slovtvorných pravidel liší mj. tím, že jejich produktivita je omezena jen strukturálně relevantními rysy lexémů, které do nich vstupují, tj. jejich lexikálněsémantickými a gramatickými (morfologickými a syntaktickými) vlastnostmi. Oproti tomu produktivita slovtvorných pravidel může být omezena i jinak, než strukturálními rysy bázevých lexémů. Přechýlení rodově nepříznakových jmen *ovce* nebo *pes* není omezeno jejich strukturálními vlastnostmi (neexistují sice dvojice *ovce – *ovčák*, *pes – *psice*, ale existují dvojice *opice – opičák* nebo *lev – lvice*), ale ve slovníku uloženými frekventovanými jmény *beran* a *fena*, která mají stejnou referenci jako potenciální přechýlená jména. Ani platnost jednotlivých slovtvorných pravidel pro jeden slovtvorný proces nemusí být omezena jen strukturálními vlastnostmi bází. Fakt, že vytvoření lexému podle jednoho pravidla většinou blokuje vytvoření lexému podle ostatních pravidel dané kategorie, se označuje jako *blokovací princip*: „The reason is that one form suffices in most instances to express one concept and blocks synonyms.“ (Beard 1995:28) Proto například k rodově nepříznačným jménům *cizinec* a *vlastenec* existují přechýlená jména *cizinka* a *vlastenka* a ne **cizinkyně* a **vlastenkyně*, a k rodově nepříznačným jménům *oblíbenec* a *stoupenec* existují přechýlená jména *oblíbenkyně* a *stoupenkyně* a ne **oblíbenka* a **stoupenka*. Existují-li ve slovníku slovtvorná synonyma, pak minimálně jedno z nich je lexikalizováno; tak je tomu například ve dvojicích přechýlených jmen *mistryně – mistrová*, *žákyně – žačka*. (Viz též lexikalizované strukturální významy u paralelně odvozených deadjektivních abstrakt *zlost – zloba*, *čern – černota* atd.)

V Dokulilově teorii jsou slovtvorné kategorie charakterizovány třemi obecně definovanými sémantickými změnami (v Dokulilově terminologii tzv. *onomaziologickými kategoriemi*) – *mutací*, *modifikací* a *transpozicí*. Tyto změny sdílejí různé slovtvorné kategorie bez ohledu na jejich příslušnost k určité lexikální třídě. Například *mutací* vznikají jak *jména prostředků*, tak i *možnostní adjektiva* nebo *inchoativní verba*.

Přechylování považuje Dokulil za jeden z typů modifikace. Na modifikaci sémantické struktury bázevého jména jsou podle něj založeny i slovtvorné kategorie *kolektiv*, *deminutiv*, *augmentativ*, *jmen mládat* a navíc i blíže nespecifikovaná skupina prefigovaných substantiv. Sémantická změna modifikace pak podle něj spočívá v tom, že „k obsahu daného pojmu (zpravidla substančního) přidáváme určitý doplňující znak, jímž tento pojem modifikujeme (obohacujeme).“ Jednotlivé modifikační slovtvorné kategorie pak tento „doplňující znak“ specifikují: „Tato modifikace může být různého druhu a podle toho také rozlišujeme několik takových modifikačních onomaziologických kategorií.“ (Dokulil 1962:46) S Dokulilovou typologií sémantických změn i jednotlivých slovtvorných kategorií, jež jsou těmito změnami charakterizovány, pracuje většina slovtvorných popisů češtiny; viz např. TŠČ II (1967), MČ I (1986), PMČ (1995), EŠČ (2002). Při bližším pohledu na tradičně vymezované modifikační kategorie jmen je ovšem zřejmé, že *přechylování* nelze interpretovat jako týž typ sémantické změny jako tvoření *deminutiv* a *augmentativ* ani jako odvozování *jmen mládat* nebo *kolektiv*.

Poznámka: Za specifický druh modifikace jmen se navíc kromě uvedených slovtvorných kategorií považuje i odvozování jmen prefixy; viz např. Dokulil (1962:48): „Vedle uvedených modifikačních kategorií jsou i různé modifikace jiné. Patří sem především různé modifikace vyjadřované prefixy.“ Problém je v tom, že samotný typ morfonologické změny, v tomto případě prefixace, žádnou slovtvornou kategorii nevymezuje. Morfonologické operace jsou jen prostředky pro vyjadřování derivačních funkcí v rámci jednotlivých kategorií. Proto je běžné, že tatáž sémantická změna je zviditelněna různými morfonologickými operacemi (např. atenuativní verba se tvoří prefixací (*přimodřít*), atenuativní adjektiva cirkumfixací (*namodralý*, *přisprostlý*)), a naopak že se týmiž morfonologickými prostředky vyjadřují sémantické změny různé (např. verbálním prefixem *po-* se odvozují distributiva (*pozabíjet*) i mutační verba typu *polepít*).

Mezi Dokulilovými modifikačními kategoriemi jmen je slovtvornému procesu *přechylování* nejbližší odvozování *kolektiv*. Obě uvedené slovtvorné kategorie totiž vyjadřují funkce takových sémantických kategorií (rodu [SEX] a čísla [NUM]), které v češtině korespondují s morfolozickými (flexivními) kategoriemi (rodu [Genus] a čísla [Numerus]).

Poznámka: Sémantické kategorie [SEX] a [NUM] a morfolozické kategorie [Genus] a [Numerus] mají určité rysy, které mohou nabývat různých hodnot: [SEX: {±MASK, ±FEM}], [NUM: {±SG, ±PL}] a [Gen: {Mask, Fem, Neu}], [Num: {Sg, Pl}]. Mezi oběma sémantickými a morfolozickými kategoriemi mohou být různé relace, často velmi složité. Například jména mládat referují jak k maskulinům, tak i k femininům – rysy sémantické kategorie rodu mají v jejich případě hodnoty [SEX: {+MASK, +FEM}], jsou ale morfolozickými neutry [Gen: Neu], tzn. iniciují neutrální shodu. Kolektiva referují k pluralitě objektů chápaných jako jeden (singulární) soubor – rysy sémantické kategorie čísla mají v jejich případě hodnoty [NUM: {+SG, +PL}]. Funkční hodnotu morfolozické kategorie čísla mají [Num: Sg], iniciují singulárovou shodu.

U přechylených jmen je vztah mezi hodnotami rysů obou kategorií [SEX] i [Gen] izomorfní. Rodově příznaková jména typu *učitelka* mají rysy [SEX: {-MASK, +FEM}] a jsou to zároveň morfolozická feminina [Gen: Fem], rodově příznaková jména typu *žabák* mají rysy [SEX: {+MASK, -FEM}] a jsou to i morfolozická maskulina [Gen: Mask].

Rozdíl mezi oběma slovtvornými procesy je v tom, že zatímco při přechylování se mění hodnoty rysů jedné sémantické kategorie a vznikají jména vzhle-

dem k této kategorii příznaková, spočívá tvoření kolektiv v manipulaci s rysy více sémantických kategorií. Kromě rysů kategorie [NUM] se při jejich odvozování mění i hodnota sémantické kategorie počitatelnost: *pták* [+POČITATELNOST] – *ptactvo* [-POČITATELNOST], *tyč* [+POČITATELNOST] – *tyčovní* [-POČITATELNOST]. (Za pravidelně derivovaná kolektiva nelze proto podle nás považovat jména typu *vodstvo* nebo *dříví*, která se vztahují k látkovým, a tedy nepočitatelným jménům *voda* a *dřevo*.)

Poznámka: Někdy se za pendant slovotvorné kategorie kolektiv považuje kategorie *jednotlivin*: „Jakýsi protipól jmen hromadných tvoří jména jednotlivin, tzv. singulativa.“ (TŠČ II 1967:491) Jména, která jsou do této kategorie(?) řazena (*vojín, krvinka, travina...*), nelze ovšem považovat za výstupy pravidelného slovotvorného procesu.

Princip tvoření deminutiv a augmentativ je naproti tomu zcela odlišný. Deminutiva i augmentativa vyjadřují na rozdíl od přechýlených jmen a kolektiv derivační funkce („menší/větší než X“, „více/méně oblíbený než X“ apod.), které v češtině s funkcemi žádných morfologických (flexivních) kategorií nekorrespondují.

3. Podmínky přechylovacích pravidel

Jednotlivá pravidla, jimiž se slovotvorný proces přechylování řídí, mají společnou strukturu:

1. Bázový i odvozený lexém patří do lexikální třídy jmen: $[Z]_N \rightarrow [Z]_N$.

Poznámka: Lexém je abstraktní jednotkou slovníku. Do slovotvorného procesu vstupuje v podobě své základní fonologické formy, kterou označujeme Z. Symbol N označuje lexikální třídu jmen.

2. Bázová jména pro přechylovací pravidla jsou rodově nepříznačková, mají hodnoty rysů [SEX: [+MASK, +FEM]].

3. Jednotlivá přechylovací pravidla zahrnují různé morfonologické operace ($[Z]_N \rightarrow [Zk(a)]_N$, $[Zec]_N \rightarrow [Zkyn(ě)]_N$, $[Z]_N \rightarrow [Zák]_N$ atd.), jejich podstata je ale táž: řídí vznik rodově příznakových jmen ze jmen rodově nepříznačkových.

4. Pravidelně přechýlená jména mohou mít dvojí hodnoty rysů:

Typ A [SEX: [-MASK, +FEM]]: *učitel* → *učitelka*, *soudce* → *soudkyně*, *slon* → *slonice*...

Typ B [SEX: [+MASK, -FEM]]: *žába* → *žabák*, *liška* → *lišák*, *ropucha* → *ropušák*...

Rozdíl mezi oběma typy pravidelně přechýlených jmen spočívá v tom, že k typu A patří jména označující jak osoby, tak i zvířata, zatímco k typu B patří jen jména označující zvířata.

Protože přechylování je slovotvorným procesem, tzn. v našem pojetí probíhá ve slovníku, může být platnost pravidel, jimiž se řídí, omezena různými, i mimojazykovými faktory. Těm se detailně věnuje Čmejková (2002). Mezi jazykové faktory, které mají na fungování přechylovacích pravidel vliv, patří některé lexikálněsémantické (např. rys [NEDOSPĚLOST] u jmen mláďat) a gramatické rysy potenciálních bázových jmen.

Jako příklad rodově nepříznakových jmen, která nevstupují do slootovorného procesu přechylování, můžeme uvést skupinu expresiv typu *popleta, nestyda, nešika, mrmľa, mluvka* apod. Tato jména mají sice hodnoty [SEX: [+MASK, +FEM]], ale od rodově nepříznakových jmen typu *učitel* nebo *žába* se liší gramatickým rysem, který blokuje jejich přechylování. Ve shodě s nimi mohou referovat jak k bytostem ženského, tak i mužského pohlaví; srov. (a) *Moje sestra je učitel* – (a') *Můj bratr je učitel* a (b) *Moje sestra je nešika* – (b') *Můj bratr je nešika*. Na rozdíl od potenciálních bází pro přechylování však mohou (ale nemusí) pro každou z těchto referencí iniciovat jinou shodu: potenciální báze pro přechylování mají funkční hodnoty morfologické kategorie rodu buď [Gen: Mask] nebo [Gen: Fem], zatímco uvedená expresiva mají funkční hodnoty [Gen: {Mask/Fem}]; srov. (a) *Moje sestra je dobrý Mask učitel Mask* – (a') **Moje sestra je dobrá Fem učitel Mask* a (b) *Moje sestra je politováníhodná Fem nešika Fem* – (b') *Můj bratr je politováníhodný Mask nešika Mask*. Schopnost spouštět dvojí shodu podle přirozeného rodu referenta mají v češtině, podobně jako např. i v ruštině (viz Spencer 2002), některá a-kmenová substantiva. (V ruské lingvistice se v souvislosti s nimi hovoří o jménech tzv. *obecného rodu*: „Pomimo mužského, ženského i středního rodu u suščestvitělných jest' tak nazyvajemyj obščij rod. [...] Osobnostju suščestvitělných obščego rodu javljajetsja zavisimost' ich sintaktičeskoj sočetajemosti ot pola nazyvajemogo lica.“ (Ruskaja Grammatika I. Moskva, 1980, s. 466).) Přechylování těchto jmen blokuje gramatický rys [Gen: {Mask/Fem}]. Ten jim umožňuje vyjádřit hodnoty kategorie přirozeného rodu jinak než slootovornou derivací, a to pomocí flexe.

Poznámka: Obdobnou schopnost, prostřednictvím flexivní morfologie vyjádřit přirozený rod referentu, mají i substantivizovaná adjektiva a participia různých typů. Tento způsob vyjadřování hodnot rysů sémantické kategorie [SEX] je na rozdíl od slootovorného přechylování systematický: „Many languages regularly permit adjectives to be converted into nouns. When a language with sex-based gender does this there is a strong tendency for transposed adjectives to reflect gender differentiation systematically, by using agreement morphology as an exponent of gender.“ (Spencer 2002:2) Konvertovaná adjektiva mají ve slovníku hodnoty rysů [SEX: [0MASK, 0FEM]]. Jejich maskulinní tvary [Gen: Mask] jsou rodově nepříznakové (*Každý obviněný Mask má nárok na obhájece*), tvary feminina [Gen: Fem] jsou příznakové (*Každá obviněná Fem má nárok na obhájece*). U přijmení typu *Nový/Nová, Hradecký/Hradecká* jsou naproti tomu oba morfologické tvary [Gen: Mask] a [Gen: Fem] vzhledem k hodnotám přirozeného rodu komplementární, tzn. oba jsou rodově příznakové.

Do slootovorného procesu přechylování nevstupují ani jiná rodově nepříznaková jména, např. *lenoch, host, osoba, nemehlo*. V české lingvistice se souhrnně označují jako *jména vespolná*. V MČ I (1986:34) jsou vymezena velmi vágně, na základě určitých sémantických („označují osoby bez rozdílu pohlaví“) a syntaktických vlastností („bývají zpravidla v predikátu“), jimiž lze ovšem charakterizovat všechna rodově bezpříznaková jména osob (srov. *ona je náš host* a *ona je náš zachránce*, *on(a) je hotové nemehlo* a *on(a) je nezbedné dítě*). V pojetí Čmejkové (2002) sem patří de facto všechna rodově nepříznaková jména, k nimž neexistuje žádné kompatibilní rodově příznakové jméno, nejen derivované slootovorně. Z tohoto pohledu jde o skupinu jmen definovanou spíše negativně (nepřechylují se), než pozitivně, tj. na základě společných vlastností, jimiž se liší od jiných rodově nepříznakových jmen.

Námi definovaná přechylovací pravidla nerepresentují vztahy ve dvojicích *baletka – baleták* nebo *vdova – vdovec*, ani nepopisují princip tvoření ženských podob příjmení sufixem *-ov(á)*.

Při odvozování příjmení vznikají jména s týmiž rysy, jež mají i pravidelně přechýlená jména typu A [SEX: [-MASK, +FEM]]. Bázové jméno (*Novák*) je ovšem samo rodově příznakové a ve vztahu k odvozenému jménu (*Nováková*) neplní funkci hyperonyma, jako je tomu při pravidelném přechylování.

Poznámka: Odvozování jmen sufixem *-ov(á)* nelze chápat jenom jako změnu hodnot rysů přirozeného rodu, což je patrné z dvojic jako *ředitelka – ředitelová*, *prezidentka – prezidentová*, *soudkyně – soudcová*... Tyto příklady ukazují, že pravidlo se sufixem *-ov(á)* není v komplementární distribuci s ostatními přechylovacími pravidly. Z toho vyplývá, že jména s rysy [SEX: [-MASK, +FEM]] odvozená sufixem *-ov(á)*, nejen příjmení, musí být jinými derivačními funkcemi bází svých bázových jmen, než přechýlená jména. K jejich funkci viz TŠČ II (1967:539).

Pokud jde o dvojice *baletka – baleták*, *vdova – vdovec*, *miss(ka) – missák*, *modelka – model*, *striptérka – striptér*, *hosteska – hostes*... ani v nich neplní jedno ze jmen funkci hyperonyma. Obě jsou co do hodnot rysů sémantické kategorie přirozeného rodu komplementární. Utvořená jména mají sice stejné rysy jako pravidelně přechýlená jména typu B [SEX: [+MASK, -FEM]], podle naší definice přechylování je však nelze považovat za jména odvozená podle téhož principu. (V české lingvistice se přitom jména *žabák* i *vdovec* chápou obě jako maskulina přechýlená z feminin; viz např. Šmilauer 1971:79, MČ I 1986:308, PMČ 1995:123, Čmejrková 2002:277.)

Poznámka: Analogický vztah rodové komplementárnosti existuje i ve dvojicích *opat – abatyše*, *bratr – sestra*, *otec – matka*... Funkci rodově nepříznakového jména k těmto supletivním rodovým dvojicím může plnit jiný hyperonymní lexém: *sourozenec: bratr – sestra*, *rodič: otec – matka*.

LITERATURA

- ARONOFF, M. (1976): *Word Formation in Generative Grammar*. MIT Press, Cambridge.
- ARONOFF, M. (1994): *Morphology by itself*. MIT Press, Cambridge.
- BEARD, R. (1995): *Lexeme-Morpheme Based Morphology: A general theory of inflection and word formation*. MIT Press, Cambridge 1995.
- ČERNÝ, J. (1970): O vzniku a vývoji gramatických kategorií. *SaS*, 31, 1970, s. 207–222.
- ČMEJRKOVÁ, S. (2002): Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. *SaS*, 63, 2002, s. 263–286.
- DOKULIL, M. (1962): *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov*. Nakladatelství ČSAV, Praha.
- Encyklopedický slovník češtiny*. NLN, Praha 2002. [ESČ]
- Mluvnice češtiny I, II*. Academia, Praha 1986. [MČ I, MČ II]
- Přruční mluvnice češtiny*. NLN, Praha 1995. [PMČ]
- SPENCER, A. (ed.) (1998): *The Handbook of Morphology*. Blackwell, Oxford.
- SPENCER, A. (2002): Gender as an inflectional category. *Journal of Linguistics*, 38, 2002, s. 279–312.
- ŠMILAUER, V. (1971): *Novočeské tvoření slov*. SPN, Praha.
- Tvoření slov v češtině II. Odvozování podstatných jmen*. Academia, Praha 1967. [TŠČ II]

GENDER VALUE SWITCH AS A PRODUCTIVE DERIVATIONAL CATEGORY IN CZECH

The paper discusses one type of the word-formation rules that operate within the lexicon – the rules governing a derivational process based on a gender value switch. Our analysis proceeds from the assumption that base nouns of this process (e.g. *učitel*, *žába*) are unmarked for the feature values ([MASK] and [FEM]) of the semantic category [SEX]. The bases contain [+MASK, +FEM]. Outputs of this derivational process refer exclusively to females (*učitelka*), then bear the feature values [-MASK, +FEM], or males (*žabák*), then bear the feature values [+MASK, -FEM].

Markéta Ziková
Ústav českého jazyka
Filozofická fakulta MU
Arna Nováka 1, Brno
9336@mail.muni.cz